

# یادآور

دکتر مهدی محسنیان راد

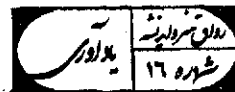
شاید بتوان گفت که نخستین اثر تحقیقی درباره مخاطبان و تأثیر وسایل ارتباط جمعی بر آنان، در سال ۱۳۴۲ شمسی از سوی شورای خواندنی‌های نوسوادان، به نام *نوع مطالعه در ایران، نوشته فریدون اردلان* منتشر شد. دو سال بعد، نخستین نظرسنجی درباره تلویزیون را کامبیز محیط محمودی مجری برنامه کودک تلویزیون، به نام *سنجش نظر دانش‌آموزان نسبت به دروسی که از تلویزیون پخش می‌شود* در ۳۱ صفحه انجام داد و مؤسسه مطالعات و تحقیقات تربیتی سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی آن را منتشر ساخت.

در دومین سال تأسیس سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران، در سال ۱۳۴۷ سازمان مذکور در یک نظرسنجی، نشان داد سهم مخاطبان رادیو در مقایسه با تلویزیون و مطبوعات، در رتبه نخست قرار دارد. در آن پژوهش، در پاسخ به این پرسش که در میان رادیو، تلویزیون، روزنامه‌ها و دیگر رسانه‌ها، بهترین منبع کسب خبر کدام یک از آنهاست، ۹۲ درصد بی‌سوادان، ۷۹ درصد آنان که دارای تحصیلات ابتدایی بودند، ۶۶ درصد افرادی که دارای تحصیلات متوسطه بودند و ۴۹ درصد آنان که تحصیلات عالی داشتند، رادیو را مفیدترین وسیله دانسته بودند.<sup>۱</sup>

تحقیق مذکور محصول کمیته سنجش افکار رادیو و تلویزیون بود که در سال ۱۳۴۵ در واحد برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری، زیر نظر مدیر عامل سازمان، برای سنجش نظرات مخاطبان برنامه‌ها، آغاز به کار کرده بود. این کمیته پس از چند ماه، با انعقاد قرارداد با مؤسسه افکار عمومی فرانسه، به مرکز تحقیقات اجتماعی و نظرخواهی تغییر نام داد.

در سال ۱۳۴۷ وزارت اطلاعات گزارشی پژوهشی با نام *سنجش کمیّت و کیفیت استفاده از وسایل ارتباط جمعی، رادیو، تلویزیون، سینما، مطبوعات و سرگرمی‌های دیگر*، در ۴۹۷ صفحه منتشر کرد. در همان سال، کمیته تحقیق و بررسی انجمن ملی اولیا و مربیان تهران، پژوهش مربوط به سینما را

۱. در پی درخواست نشریه استاد محترم جناب آقای دکتر محسنیان راد نوشته حاضر را بر اساس مطالب کتاب سه جلدی خود با نام *ایران در چهار کیهکشان ارتباطی: سیر تحول تاریخ ارتباطات از آغاز تا امروز*، با ویرایشی جدید به رشته نگارش درآورده و به ماهنامه رواق هنر و اندیشه سپردند.  
۲. در آن هنگام، بیش از ۶۳ درصد محبت ۶ سال به بالای کشور بی‌سواد بودند.



با نام بررسی و تحقیق وضع عقاید و رفتار نوجوانان سینما روی تهران درباره سینما، در ۱۵۶ صفحه منتشر کرد.

سال ۱۳۴۸ شمسی (۱۹۶۹ م.) سازمان یونسکو برای اجرای یک طرح تجربی پژوهشی درباره کاربرد رادیو و تلویزیون به منظور بررسی عوامل مؤثر در ارتباطات، با هدف توسعه روستایی، ایران را برگزید. این طرح پس از آنکه نخستین بار، در آرزوتین اجرا شده بود، برای دومین بار، در ایران، به عنوان یک کشور در حال توسعه دنبال می‌شد. برای اجرای طرح، منطقه دشت قزوین، با مساحت ۱۴۵۵۰ کیلومتر مربع و ۴۳۰ هزار جمعیت انتخاب شد. محور اصلی طرح، احداث کلوب‌های تلویزیونی در روستاهای منطقه بود. به این منظور، دشت قزوین به دلیل شغل اکثریت مردم منطقه که به کشاورزی و دامداری اشتغال داشتند و همچنین مشخصه های فرهنگی آنان، برگزیده شد. طرح با گزینش ۲۰ روستا و ساخت کلوب تلویزیونی در ۱۴ روستای آن آغاز و یک مطالعه تطبیقی چهار ماهه میان روستاهای دارای کلوب تلویزیونی و فاقد آن به عمل آمد. بخش برنامه‌ها به وسیله فرستنده ویژه و موقت طرح اجرا می‌گردید و پس از هر ۴۵ دقیقه، به مدت ۱۵ دقیقه، بحث و گفت‌وگو میان مسئول اعزامی کلوب و بینندگان برقرار می‌شد. ضمن آنکه پیش و پس از اجرای پیش‌طرح، پرسش‌نامه‌ای نیز تکمیل می‌گردید. در این طرح، ۴۴۳ زن و مرد روستایی با عضویت در کلوب‌های تلویزیونی مشارکت داشتند. نخستین بررسی در زمینه مخاطبان و تأثیر رادیو بر آنان را سازمان رادیو در سال ۱۳۳۹ با نام بررسی نظرات شنوندگان رادیو در شهرستان رشت، در ۱۵۵ صفحه منتشر کرد. اولین بررسی درباره مخاطبان کتاب، در سال ۱۳۵۱ از سوی این جانب انجام شد که مرکز تحقیقات دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی آن را منتشر ساخت.

شاید بتوان گفت که پر اهمیت‌ترین نظرسنجی از مخاطبان وسایل ارتباط جمعی از نظر تعداد نمونه، پژوهشی بود که در پاییز ۱۳۵۴ بر اساس ده هزار پرسش‌نامه توزیع شده میان دختران شرکت‌کننده از روستاها و شهرهای سراسر کشور در بزرگ‌ترین اردوی پیشاهنگی دختران در ایران و به مناسبت سال جهانی زن انجام دادم. گزارش این تحقیق در ۱۱۲ صفحه، در مرکز تحقیقات دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی منتشر شد.

نخستین بررسی درباره مخاطبان تئاتر، مقاله‌ای بود که در سال ۱۳۵۶/بیرج زهری با نام تئاتر ایران و تماشاگرش نگاشت و در مجله تماشا، چاپ و منتشر کرد.

نخستین تحلیل محتوای رسانه‌ها در سال ۱۳۵۳ به طور همزمان، به وسیله چند گروه انجام شد. در آن سال، قرار بود دومین مجمع بحث درباره خانواده و فرهنگ، با همکاری دانشگاه تهران و وزارت فرهنگ و هنر برگزار شود. برگزارکنندگان سمینار از چند ماه پیش، سفارش پژوهش در موضوعاتی خاص را به برخی از پژوهشگران دادند. در این سمینار، این جانب و همکارانم برای نخستین بار، به تحلیل محتوای برنامه‌های رادیو ایران پرداختیم که به صورت کتاب، یک بار از سوی دانشگاه تهران و بار دیگر از سوی مرکز تحقیقات دانشکده علوم ارتباطات که سرپرستی آن را عهده‌دار بودم، در تیراز

محدود منتشر شد. در آن سمینار، بررسی محتوای فیلم‌های تلویزیونی را شادروان دکتر علی اسدی به عهده داشت و بررسی محتوای کتاب‌های غیردرسی کودکان و نوجوانان را قدمعلی سرامی، بهروز دولت‌آبادی، اسماعیل عباسی و سیروس طاهباز عرضه کردند که گزارش آنها نیز از سوی دانشگاه تهران منتشر شد.

اولین مؤسسه تحقیقاتی در زمینه ارتباط جمعی، دفتر طرح‌ها و بررسی‌های وزارت اطلاعات بود که در سال ۱۳۴۴ تأسیس شد. دیگر مراکز تحقیقاتی حوزه ارتباطات که تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی تشکیل شدند - تا آنجا که اطلاع دارم - به شرح زیر است:

۱. دفتر طرح‌ها و بررسی‌های وزارت اطلاعات ۱۳۴۴ ش.

۲. دایرة تحقیقات اجتماعی تلویزیون ملی ایران ۱۳۴۵ ش.

۳. گروه تحقیق دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی ۱۳۴۶ ش.

۴. مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران ۱۳۴۷ ش.

۵. اداره کل بررسی و سنجش وزارت اطلاعات ۱۳۴۷ ش.

۶. کمیته تحقیق و بررسی انجمن ملی اولیا و مربیان تهران ۱۳۴۷ ش.

۷. مرکز اسناد و مدارک علمی ایران ۱۳۴۷ ش.

۸. کمیته سنجش افکار و تحقیقات اجتماعی سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران ۱۳۴۹ ش.

۹. مرکز تحقیقات دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی ۱۳۵۰ ش.

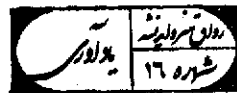
۱۰. پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران ۱۳۵۵ ش.

هدف آخرین مرکز تحقیقاتی حوزه علوم ارتباطات، یعنی پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ملی، شناخت و ایفای نقش پشتیبانی در سطح کلان توسعه ملی بود. مأموریت مؤسسه مذکور، اجرای پژوهش‌های بنیادی در زمینه علوم اجتماعی و فن‌آوری ارتباطات، بررسی نقش اطلاعات و ارتباطات در توسعه فرهنگی، آموزشی، اقتصادی و اجتماعی ثبت شده است.<sup>۳</sup> دکتر مجید تهرانیان از بنیان‌گذاران و فعالان پژوهشکده مذکور بود.

بر اساس تحقیقی که در اواخر سال ۱۳۵۶ در مرکز تحقیقات دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی، از طریق اجرای یک طرح فرا تحقیق، درباره گزارش‌های تحقیقاتی مختلف، از جمله گزارش مرکز سنجش افکار رادیو و تلویزیون ملی ایران انجام شد، روشن گردید که چگونه جریان یک‌سویه نمایش فرهنگ غربی در تلویزیون ملی ایران برقرار بوده است؛ به گونه‌ای که در طول تاریخ ۱۱ ساله حیات تلویزیون مذکور، سهم سریال‌های خارجی ۸/۵ برابر سریال‌های ایرانی بوده است.

در بجهت انقلاب، با کمک تملادی از دانشجویان - در حالی که دانشگاهها در اعتصاب بودند - با انجام پژوهشی هفتاد روزه و عبور از خیابان‌های مختلف تهران و یادداشت‌برداری از دیوار نوشته‌های ۳۰ کیلومتر از خیابان‌های شهر، گزارشی فراهم کردم که نخستین بار، بهار ۱۳۶۰ به صورت ویژه‌نامه گزارش تحقیقات ارتباطات اجتماعی، در ۸۹ صفحه زیراکسی منتشر شد و بعدها، چکیده آن از

۳. صدوسیما، ۱۳۶۹، ص ۱۹



## رسانه‌های گوناگون منتشر گردید.

در سال ۱۳۵۹ ش. پژوهشی بر دارندگان ویدئو در تهران انجام دادم. در این پژوهش، روشن شد که مهم‌ترین دلیل دارندگان ویدئو برای خرید آن، به ترتیب، کمبود برنامه‌های سرگرم‌کننده در تلویزیون، نبودن امکانات تفریحی دیگر به جای ویدئو و نبود فیلم‌های خوب در سینماها بوده است. ۲۵/۳ درصد این افراد گفته بودند که برنامه‌های سیمای جمهوری اسلامی ایران را هیچ گاه نگاه نمی‌کنند. ۵۶/۹ درصد گفته بودند گاهی تماشا می‌کنند و ۷/۸ درصد گفته بودند که همیشه نگاه می‌کنند. ۶ درصد از پاسخ‌دهندگان گفته بودند که ممکن است تا روزی ۸ ساعت نیز ویدئو تماشا کنند. ۴ درصد این مدت را تا ۷ ساعت ذکر کرده بودند. بیشترین درصد از آن کسانی بود که تا ۲ ساعت در روز، ویدئو تماشا می‌کردند (۲۷/۵ درصد) و گروهی دیگر تا ۲ ساعت.

وقتی به دنبال اجرای انقلاب فرهنگی، دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی و در پی آن، مرکز تحقیقات مذکور منحل شد، فعالیت‌های پژوهشی در حوزه رسانه‌ها، تا چند سال دچار رکود شد. بعدها، همت دکتر کاظم معتمد نژاد در بازسازی رشته ارتباطات در دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی، کمک ایشان به تیم سه نفره این جانب، دکتر حمید عادل و دکتر پهلوان در تأسیس رشته دکترای فرهنگ و ارتباطات در دانشگاه امام صادق (ع)، به تأسیس دانشکده‌ای به همین نام انجامید که فارغ التحصیلانش آنجا را پویاتر ساختند.<sup>۵</sup> در پی آن، تأسیس دوره کارشناسی و کارشناسی ارشد ارتباطات در دانشگاه تهران با همت دیگر اساتید<sup>۶</sup> و تشکیل دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد ارتباطات در دانشکده صداوسیما و دوره‌های مختلف در دانشگاه آزاد اسلامی و تأسیس مراکز تحقیقاتی، چون مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها و مرکز تحقیقات صداوسیما، فعالیت پژوهشی در حوزه رسانه‌ها را رونق بخشید.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پایان منبع علوم انسانی

۳. باید سپاسگزار کوشش میرفتخاری، رضا شهبان، بهرنگ آگاه، کاظم بیارجمندی، مهرالخت مهرپور و علیچه صفوی اصفهانی باشم که در آن روزها و در شرایط نا امنی حضور نیروهای ارتش شاه در خیابان‌ها از آن ۲۰ کیلومتر، ۱۰۷۷ شمار به طول ۲ هزار و ۶۹۵ متر را یادداشت برداری و متر کرده و نوع آن (قلم مو، اسپری، ذغال و...) رنگ آن و اندازه آن را ثبت کردند. بعدها، در نیمه نخست سال ۱۳۵۹ به کمک دو تن از دانشجویانم، میرزا فلک باور و ترسیا کشاورز و همکارم در مرکز تحقیقات دانشکده علوم ارتباطات، آقای هوشنگ عباسزاده و خانم‌ها شهلا اردلان و شهلا خرمند و بنامه واضظهور، عملیات کدگذاری و دست‌بندی شمارها را دنبال کردم.

۴. افرادی چون دکتر حسام الدین اشناء، دکتر ناصر بلهتو، دکتر مهسوی کنی، دکتر همایون، دکتر جمالی و دکتر ابراهیم عباسی.

۵. اساتیدی چون دکتر کوشری، دکتر عملی، دکتر روبراد، دکتر عبداللهی، دکتر منتظر قائم، دکتر دهقان.

